

ВНЕСОК С. М. БІБІКОВА У ТРИПІЛЬСЬКУ АРХЕОЛОГІЮ

Н. Б. Бурдо

Сергій Миколайович Бібіков — учений, який має світове ім'я. Однією з провідних галузей, в яких зроблені ним найважливіші досягнення, є трипільська археологія. На цій ниві вчений не тільки провів значні польові дослідження, але й започаткував ряд нових перспективних напрямків у вивченні давньоземлеробських суспільств.

Дослідження С. М. Бібікова в трипільській археології почалися у перші повоєнні роки з розкопок ранньотрипільського поселення Лука-Врублівецька на Дністрі. Це була перша масштабно розкопана ранньотрипільська пам'ятка. До того часу поселення етапу А трипільської культури були відомі лише за розвідковими даними. У Луці-Врублівецькій С. М. Бібіков розкопав сім заглиблених об'єктів дуже насичених матеріалом, який включає тисячі фрагментів посуду, сотні знарядь праці з кременю та каменю, десятки скульптурок тощо. Результати польових досліджень викладені в монографії С. М. Бібікова «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская»¹, що вийшла друком у 1953 р. Ця праця стала класикою трипільознавства, тому що її автору вдалося на конкретному матеріалі поставити і розв'язати ряд важливих питань трипільської культури. Насамперед, С. М. Бібіков детально проаналізував матеріали з Луки-Врублівецької в плані генези трипільської культури та її місця серед енеолітичних землеробських культур Південно-Східної Європи. Він дійшов висновку про існування певних зв'язків з південними культурами, невід'ємною частиною яких було раннє трипілля. На думку С. М. Бібікова, з енеолітом Південно-Східної Європи пов'язані такі риси матеріальної культури Луки-Врублівецької, як орнаментована кераміка, пластика, а також відтворюючі форми економіки. Автор вважав, що поширення давньоземлеробських культур у південному ареалі пов'язане з переміщенням племен. До речі, С. М. Бібіков припускав, що можливо воно збігається з розселенням індоєвропейців. Ця думка випереджає на десятиліття модні сьогодні концепції щодо індоєвропейської проблеми, але з часів, коли припущення робив С. М. Бібіков, аргументів для ідентифікування мовної спільності саме з певними археологічними культурами стало значно більше. Однак методика такого дослідження лишається нерозробленою. На думку С. М. Бібікова, заселення Південно-Східної Європи прийшлими племенами відбувалося у вигляді інфільтрації племінних груп з різними етнографічними ознаками, а етнографічна своєрідність цих племінних груп викликала різну забарвленість у матеріальній культурі землеробсько-скотарських племен Південної та Південно-Східної Європи. Висловлена майже сорок років тому гіпотеза С. М. Бібікова, що на просторах Поділля землеробські племена зустрілися з місцевим мисливським населенням, від якого у їх матеріальній культурі з'явилися такі риси, як заглиблені житла, традиції крем'яної індустрії та значна роль мисливства у господарстві, знаходить підтвердження у сучасних дослідженнях.

© Н. Б. БУРДО, 1996

Подальші дослідження показали, що дві перші особливості притаманні неолітичним культурам різних регіонів Південно-Східної Європи, а значна роль мисливства у господарстві може бути пов'язана з використанням давньоземлеробським населенням усіх природних ресурсів, які були у їх розпорядженні. Дослідження О. Г. Шапошникової та М. Т. Товкайла виявили місцеві неолітичні племена — це були дуже нечисленні групи населення савранської фази буго-дністровської культури у нижній течії Південного Бугу². Це місцеве населення не мало відношення до генези трипілья, оскільки вона відбувалася на іншій території. Однак загальні положення С. М. Бібікова про походження трипільської культури знайшли підтвердження у подальших дослідженнях.

Маючи порівняно обмежений матеріал, С. М. Бібіков вірно визначив хронологічне місце Луки-Врублівецької серед трипільських пам'яток, зіставляючи її з поселеннями Ізвоар і Траян, а також Сабатинівкою I, що вказує на фінальне положення поселення серед раннього трипілья.

У монографії про дослідження в Луці-Врублівецькій С. М. Бібіков поставив питання про високий рівень соціально-економічної організації трипільського суспільства, причому вже на ранньому етапі. Він всебічно розглянув гіпотезу Є. Ю. Кричевського та Т. С. Пассек про матріархальний лад у трипільців, що базувався на мотичному землеробстві. Є. Ю. Кричевський вважав, що господарство трипільців мало «городний» характер, роль скотарства була незначною, що й було базою матріархально-родинного устрою цього суспільства³. За Т. С. Пассек, у трипільців провідною галуззю господарства було «примітивне мотичне землеробство»⁴. С. М. Бібіков упевнено довів, що погляди Є. Ю. Кричевського та Т. С. Пассек були помилковими передусім з методологічної точки зору. Вони спиралися на праці Ф. Енгельса і порівнювали трипільське господарство з економікою ірокезів за Л. Морганом. Але С. М. Бібіков цитує Ф. Енгельса, який вказує на неможливість прямих аналогій між Новим і Старим Світом у галузі господарства, бо воно базувалося на землеробських культурах з різними особливостями культивування та врожайності на одиницю площі. Уже в монографії, присвяченій дослідженням Луки-Врублівецької, С. М. Бібіков почав розробляти метод палеоекономічних реконструкцій на археологічному матеріалі, і, спираючись на свої розрахунки, довів неможливість базування трипільської економіки на «городницькому» землеробстві⁵. Автор показав провідну роль скотарства у трипільському господарстві, орний характер землеробства і навіть ґрунтовну аргументацію щодо існування у трипільців патріархального суспільства⁶. Сміливі та дискусійні на той час погляди С. М. Бібікова на трипільську культуру викликали критику з боку Т. С. Пассек⁷ і дискусію на сторінках «Вестника древней истории»⁸.

Ще під час захисту дослідження Луки-Врублівецької як докторської дисертації між С. М. Бібіковим та В. М. Даниленком починається дискусія про походження Трипілья. Останній наполягав на місцевій генезі трипільських племен, пов'язаної з розвитком місцевого неолітичного населення і стверджував, що С. М. Бібікову невідомі нові неолітичні пам'ятки на Дністрі та Південному Бузі. Але дослідження останніх десятиріч підтвердили, що мала рацію саме концепція С. М. Бібікова, який вважав трипільську культуру пов'язаною з неолітичним населенням Південно-Східної Європи, що просунулося на схід — Дністер та Південний Буг.

Ще одним з цікавих моментів монографії про Луку-Врублівецьку є сюжет про місце і час доместикації коня. С. М. Бібіков розглянув його на доступному йому на той час досить обмеженому матеріалі. Наводячи дані палеозоології він показав, що час доместикації коня у Європі з точки зору палеонтології лишається відкритим і тому слід розглядати інші матеріали на цю тему, а саме зображення коня в різних культурах. Автор дійшов висновку, що трипільці мали свійського коня, доместикація якого проходила у лісовій зоні Центральної та Південно-Східної Європи на основі великого лісового коня, що став висхідним видом для доместикації коня трипільської доби⁹. С. М. Бібіков вважає, що доместикація коня у Південно-Східній Європі відбулася у населення, яке мало досвід ведення землеробсько-скотарського господарства приблизно у той час, коли цей процес йшов у центрах давніх цивілізацій

Сходу. Важливі розробки С. М. Бібікова на цю тему були на тривалий час забуті. Доместикація коня пов'язувалася зі степовим енеолітичним населенням. Навіть у монографії В. Г. Збеновича, присвяченій ранньому трипіллю, кістки коня віднесено до диких, а не свійських тварин. Зараз дискусія про час та місце доместикації коня відновлена серед палеозоологів та археологів, і нові дослідження вказують на те, що висновки С. М. Бібікова, до яких він прийшов сорок років тому, є цілком слушними і сьогодні.

П'яту главу монографії про Луку-Врублівецьку «Некоторые идеологические представления древних земледельческо-скотоводческих племен юго-востока Европы» і сьогодні, через сорок років після її написання, можна без перебільшення назвати неперевершеною працею у галузі ідеологічних уявлень енеоліту. Це дослідження, на відміну від багатьох на аналогічну тему, відзначає ряд особливостей. Багатий матеріал, який мав у розпорядженні С. М. Бібіков, він розглядає на широкому археологічному тлі практично всіх доступних йому на той час джерел. Причому, аналізу підлягають різні археологічні артефакти. Для семантичних досліджень трипільського матеріалу С. М. Бібіков вдало використав фольклорні та етнографічні дані, намагається реконструювати певні вірування, культи, обряди трипільців, започатковує тим самим нові напрямки трипільознавства. Усе це свідчить про високий рівень наукової інтуїції вченого, що базувалася на великих знаннях та значному досвіді.

У 50-ті роки С. М. Бібіков очолив один із загонів Молдавської неолітичної експедиції АН СРСР, яка проводила охоронні дослідження на берегах Дністра. Найбільш цікаві результати отримано при розкопках поблизу с. Жури у Молдові, де було вивчено залишки кількох зруйнованих жител, що дало змогу автору зробити деякі висновки про конструкцію трипільських будинків, а також отримати цікаву колекцію розписного посуду етапу VI трипілля¹⁰. Під час польових досліджень у Журах С. М. Бібіков запропонував удосконалення методики розкопок трипільських жител, розроблену Є. Ю. Кричевським та Т. С. Пассек. Він вказує на те, що ще В. Хвойка малював цілі посудини серед залишок жител-майданчиків, але ці дані були позбавлені точності¹¹. При дослідженні в Журах приділялася увага спостереженням за розташуванням окремих груп кераміки і їх заляганням серед обпаленої глини. В умовах польових досліджень ці групи фрагментів кераміки точно фіксувалися на планах з нівельвальними позначками та кожна отримала свій номер. Такий метод дав змогу відновити на плані житла місце кожного розвалу посудини і ретроспективно реконструювати розташування побутового інвентаря в будинку. Методикою, за якою фіксуються на плані залишки жител чи на окремому плані знахідки розвалів посудин, користуються більшість сучасних трипільознавців.

У 60-ті роки С. М. Бібіков організував і очолив Середньодністровську експедицію, в завдання якої входили розвідувальні археологічні дослідження у Подністров'ї та на півдні України. Ці території на той час були ще не досить вивченими. Колектив дослідників відкрив тоді цілу низку визначних пам'яток трипільської культури: Бернове-Малинки, Бабшин, Липчани¹², Вороновиця, Березівські хутори, Ломачинці¹² та ін. Особливо цікаві матеріали отримано під час обстеження поселення поблизу с. Ломачинці в ур. Вишневе 1 та 2. Тут знайдено багато крем'яних виробів, великі нуклеуси, антропоморфну пластику, серед якої нижня частина великої, розписаної чорною фарбою, жіночої фігурки та фрагмент статуетки хлопчика (рис. 1). Із зруйнованого житла походять знахідки мініатюрної посудини з мушлею у масі та уламок кам'яної булави (рис. 2). Найсенсаційнішим було відкриття найдавніших в Україні трипільських пам'яток типу Бернашівки¹⁴. Ці розвідки започаткували археологічні дослідження трипільських поселень Подністров'я, які тривають і досі. В. Г. Збеновичем було проведено розкопки на ранньотрипільських пам'ятках¹⁵, поселеннях Липчани — трипілля В1 та В2 та Василівка¹⁶. Багаторічні розкопки велися і на поселенні Бернашівка етапу В2—С1.

Ще одним важливим результатом робіт Середньодністровської експедиції було дослідження крем'яних копалень на Білій горі біля с. Студениця. Ці печери були відомі ще до революції. С. М. Бібіков та Є. Ю. Кричевський обсте-

жили їх у 1938 р., але докладніше вдалося їх вивчити під час розвідки 1964 р. На думку С. М. Бібікова, походження печер на Білій горі пов'язане з видобутком тут кременю¹⁷. Безпосередньо біля печер провадилась первинна обробка кременю, іноді заготовки добрялися до готових знарядь праці. Тут видобувався сірий, жовтий, сіро-блакитний плитковий кремень, причому у великій кількості. Лише з печери 7 було видобуто 70 кубометрів породи. С. М. Бібіков вважав, що вперше відкритий штольневий горизонтальний видобуток кременю є новим явищем для Східної Європи. Відомо, що дністровський кремень широко використовувався трипільськими племенами вже у ранньотрипільський час і потрапляв до більш східних територій — пам'яток у межиріччі Південного Бугу та Дніпра¹⁸. Розвідки в Одеській області дозволили С. М. Бібікову зробити важливі висновки про розвиток енеолітичної культури гумельниця у Нижньому Подунав'ї, синхронної початковим ступеням трипільля¹⁹. Були обстежені поселення біля сіл Нагірне та Новонекрасівка, де у 70-ті роки проводив розкопки Л. В. Суботін²⁰.

У 60-ті роки С. М. Бібіков очолив Канівську первісну експедицію у зоні будівництва Канівської ГЕС. Вона провадила масштабні розкопки поселення Гребені, що знаходиться у Подніпров'ї — центрі відкриття трипільської культури. Роботи у Гребенях тривали у 1961—1962 рр. У них брали участь М. М. Шмаглій, В. І. Гладилін, В. Г. Збенович, О. В. Цвек, С. В. Смирнов. Було досліджено залишки 15 жител. Метою експедиції було не тільки врятування пам'ятки від руйнування берегової смуги. С. М. Бібіков ставив завдання доповнити відомості про пам'ятки класичного трипільля як в галузі вивчення будівельних комплексів, так і отримання нових матеріалів, які характеризують культуру трипільських племен Подніпров'я. Було встановлено, що житла розташовані на поселенні у вигляді овалу. Розкопки дали змогу зробити цікаві висновки про конструкцію будинків, їх інтер'єр. На жаль, вийшли друком лише попередні повідомлення про частину розкопаних жител²⁴. Знахідки посудин під обмазкою наштовхнули С. М. Бібікова на реконструкцію трипільських будинків з навісом, під яким стояли посудини з водою. У результаті робіт Канівської експедиції у Гребенях було одержано велику ко-

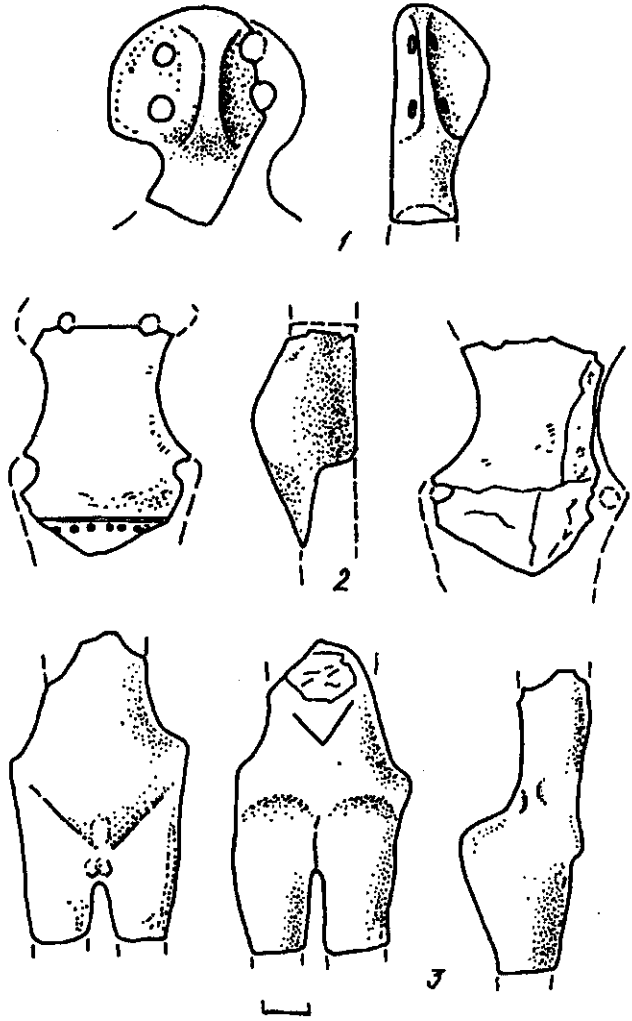

Рис. 1. Антропоморфна пластика з поселення Вишневе 1.

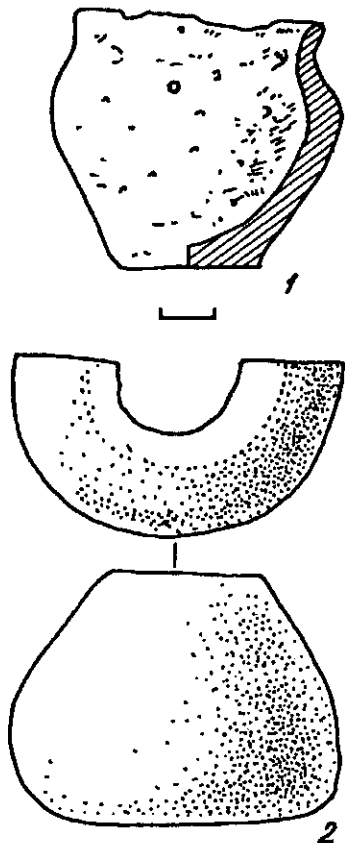

Рис. 2. Знахідки з поселення Вишневе: 1 — мініатюрна посудина; 2 — кам'яна булава.

лекцію побутового інвентаря, переважно кераміки, в тому числі зроблено унікальну для трипільської культури знахідку — роговий серп з крем'яними вкладнями, що дозволило С. М. Бібікову звернутися до питання про конструкцію давньоземлеробських серпів²². Аналіз керамічної колекції з Гребенів вказує, на думку С. М. Бібікова, на її ідентичність з матеріалами поселення Коломийщина 2, розташованого за 15 км. А це дозволяє підійти до вирішення питання про соціальний устрій трипільського суспільства в межах великих родоплеменних об'єднань. Саме дослідження С. М. Бібікова у Гребенях призвели його до розробки нового аспекту первісної археології — методу палеоекономічного аналізу археологічних матеріалів. Проаналізувавши господарсько-економічний комплекс середнього трипільля²³, він дійшов висновку про його високий рівень, ще раз обгрунтував існування орного землеробства, вказав на значний розвиток гончарства, крем'яного та металообробного ремесел²⁴, підкреслив широкі зв'язки між трипільським населенням різних регіонів. Усе це дало змогу С. М. Бібікову віднести трипільське суспільство до періоду розпаду первісно-общинного ладу. Так, на конкретному матеріалі, враховуючи епоху та регіональні особливості, він запропонував методику палеодемографічного та палеоекономічного моделювання процесів розвитку первісного суспільства.

Знахідки у Гребенях матеріалів, які вказують на зв'язки мешканців цього поселення з населенням інших регіонів, дозволили

С. М. Бібікову вперше поставити питання про існування етнографічних особливостей у трипільських племен²⁵. Так було започатковано напрямок дослідження трипільля в окремих регіонах поширення, що дав плідні результати в останні двадцять років.

У тритомній праці «Археологія Української РСР», створеній під керівництвом С. М. Бібікова (вийшла друком у 70-ті роки), він є автором розділу про ранній етап трипільської культури та культури гумельниці.

Перелічені вище основні напрямки вивчення С. М. Бібіковим трипільської археології вказують на новаторський підхід його до постановки та вирішення наукових проблем. Сучасні дослідження учнів та колег С. М. Бібікова цілком підтверджують його сміливі ідеї, продовжують започатковані ним розробки у трипільознавстві.

Серед здобутків С. М. Бібікова ми не знайдемо ні «перлин раннього трипільля», ні «сенсаційних виявів», якими багата наукова біографія Т. С. Пасек. Ніхто не призначав його і «главою трипільознавства»²⁶. Але об'єктивний аналіз діяльності Сергія Миколайовича на ниві вивчення трипільської культури вказує на те, що саме до школи С. М. Бібікова слід зарахувати майже всіх українських фахівців, які вивчають її сьогодні, і не тільки тому, що вони були його учнями, або учнями його учнів та послідовниками, а і тому, що часто йшли шляхами, вказаними С. М. Бібіковим, розробляли його ідеї. А нові, іноді і сенсаційні пам'ятки, існують об'єктивно, проте стають перлинами тільки після тривалої праці досвідчених фахівців.

Примітки

- ¹ Биби́ков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевцевка на Днестре // МИА.— 1953.— № 38.— 460 с.
- ² Шапошникова О. Г., Товкайло Н. Т. Некоторые итоги исследования многослойного поселения Пугач на Южном Буге // Первобытная археология.— К., 1989.— С. 96, 97.
- ³ Кричевський Є. Ю. Про відносну хронологію пам'яток трипільської культури // Археологія.— Т. 3.— С. 15, 16.
- ⁴ Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.— 1949.— № 10.— С. 18, 152.
- ⁵ Биби́ков С. Н. Указ. соч.— С. 283, 284.
- ⁶ Биби́ков С. Н. Указ. соч.— С. 281—287.
- ⁷ Пассек Т. С. Биби́ков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевцевка на Днестре // МИА.— 1953.— № 38 // ВДИ.— 1954.— № 2.— С. 70—75.
- ⁸ Биби́ков С. Н. О некоторых вопросах истории трипольской культуры (по поводу рецензии Т. С. Пассек в ВДИ, № 2 за 1954 г.) // ВДИ.— 1955.— № 3.— С. 209—214.
- ⁹ Биби́ков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевцевка...— С. 247.
- ¹⁰ Биби́ков С. Н. Археологические раскопки у селений Попенки и Журы на Днестре в 1952 г. // КСИИМК.— 19543.— Вып. 56.— С. 104—110.
- ¹¹ Биби́ков С. Н. О ретроспективном методе восстановления остатков на местах залеганий // КСИА.— 1969.— Вып. 9.— С. 43—46.
- ¹² Бібіков С. М., Євдокимов Г. Л., Збенович В. Г. Розвідки на Середньому Дністрі в 1969 р. // АДУ.— 1972.— Вып. 4.— С. 55—67.
- ¹³ Биби́ков С. Р., Збенович В. Г. Археологические разведки в зоне затопления Могилев-Подольской ГЭС // Археологические исследования на Украине в 1963 г.— 1971.— Вып. 3.— С. 73—76.
- ¹⁴ Євдокимов Г. Л., Збенович В. Г. Ранньотрипільське поселення поблизу с. Бернашівка на Вінниччині // Археологія.— 1973.— № 10.— С. 61—65.
- ¹⁵ Збенович В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре.— К., 1980.— 180 с.; Збенович В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.— К., 1989.— 223 с.
- ¹⁶ Збенович В. Г., Шумова В. А. Трипольская культура Среднего Поднестровья в свете новых исследований // Первобытная археология.— К., 1989.— С. 97—105.
- ¹⁷ Биби́ков С. Н. Древние кремневые выработки на горе Белой в районе Каменец-Подольского // Тези доповідей Подільської іст.-краєзн. конференції у 1965 р.— Хмельницький, 1965.— С. 62—64.
- ¹⁸ Бурдо Н. В. Населення раннього етапу трипільської культури межиріччя Дністра та Південного Бугу.— Автореферат канд.дис.— К., 1994.— С. 7.
- ¹⁹ Бібіков С. М. Пам'ятки культури Гумельниця на території УРСР // Археологія Ук-раїнської РСР.— К., 1971.— Т. 1.— С. 210—213.
- ²⁰ Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельниця юго-запада Украины.— К., 1983.— С. 24.
- ²¹ Бібіков С. М., Шмаглій М. М. Трипільське поселення біля с.Гребені // Археологія.— 1964.— № 18.— С. 31—36.
- ²² Биби́ков С. Н. Из истории каменных серпов на юго-востоке Европы // СА.— 1962.— № 3.— С. 3—24.
- ²³ Биби́ков С. Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья: (опыт изучения первобытной экономики) // СА.— 1965.— № 1.— С. 48—62.
- ²⁴ Биби́ков С. Н. О ранних формах ремесленного производства // Домашние промыслы и ремесло.— Л., 1970.— С. 3—6.
- ²⁵ Биби́ков С. Н. О некоторых вопросах синхронизации и расселения трипольских племен // Тез. докл. 7 Междунар. конгр. антропол. и этногр. наук.— М., 1964.— С. 1—10.
- ²⁶ Мовша Т. Г. До 90-річчя Тетяни Сергіївни Пассек // Археологія.— 1993.— № 3.— С. 153—155.

Н. Б. Бурдо

ВКЛАД С. Н. БИБИКОВА В ИЗУЧЕНИЕ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Одной из ведущих областей, в которых сделаны важнейшие открытия С. Н. Биби́кова, является трипольведение. Здесь ученый не только провел значительные полевые исследования, но и основал несколько новых направлений в изучении древнеземледельческих обществ. Исследования в области трипольской культуры С. Н. Биби́ков начинает раскопками раннетрипольского поселения Лука-Врублевцевка, по которому в 1953 г. издает монографию, ставшую классикой трипольведения, так как ее автору удалось на конкретном материале поставить и решить ряд важных вопросов изучения «АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1996 р.

триполья. Исследуя трипольские памятники, С. Н. Бибиков никогда не ограничивался только описанием и анализом материалов. Напротив, они всегда наталкивали его на массу новых идей. Так, раскопки поселения Журы привели к усовершенствованию фиксации материала в поле и разработке ретроспективного метода восстановления бытового инвентаря в домах. Разведки на Днестре, которые возглавил С. Н. Бибиков, не только открыли неизвестные трипольские поселения, но и позволили ему поставить вопрос о новом явлении в истории горного дела Европы — штольнях по добыче кремня у горы Белой. Исследования в Гребенях и Поднепровье легли в основу разработки палеодемографических и палеоэкономических исследований первобытности. С. Н. Бибиков впервые поставил вопрос об этнографических различиях у трипольских племен еще в 1964 г. Анализ деятельности С. Н. Бибикова по изучению триполья показывает, что именно к школе Сергея Николаевича принадлежат почти все исследователи трипольской культуры сегодня. И не только потому, что они его ученики, или ученики его учеников, но и потому, что они его последователи и идут часто путями, указанными С. Н. Бибиковым.

N. B. Burdo

S. N. BIBIKOV'S CONTRIBUTION TO STUDYING THE TRIPOL'E CULTURE

One of the leading fields, within which the most important discoveries were made by S. N. Bibikov, is the Tripoly's science. Here the scientist not only conducted considerable field investigations, but also founded some new directions of studying ancient agricultural societies. S. N. Bibikov begins the Tripoly's investigations by excavations of the Luka-Vrublevetskaya settlement of the early Tripoly's culture. In 1953 he published the monograph on this monument, which became the classics of the Tripoly's science. There the author managed to raise and to settle a number of important questions of the Tripoly's study in terms of specific data. Under studying the Tripoly's monuments S. N. Bibikov was never limited to only a description and an analysis of remains. On the contrary, they always suggested a lot of new ideas to him. Thus, excavations of the Zhury settlement resulted in an improvement of fixing the field materials and developing retrospective method for restoration of everyday stock in houses. Prospecting in the Dnieper River Basin Area, headed by S. N. Bibikov, allowed the question on the new phenomenon in mining history of Europe, on galleries for flint extraction near the Belaya Mountain, to be raised. Information, obtained in Grebeni of the Dnieper River Basin Area, forms the basis of developing paleodemographical and paleoeconomical investigations of a primitive state. S. N. Bibikov was the first, who raised the question on ethnographic distinctions of the Tripolian tribes as far back as 1964. An analysis of S. N. Bibikov's activities on the Tripoly's study shows, that nowadays it is the Bibikov's school, that almost all investigators of the Tripoly's culture belong to. This is not only because they are his pupils, or pupils of his pupils, but also as they are his followers and often take the paths, pointed out by him.

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ КРИМСЬКОГО ПАЛЕОЛІТУ

В. М. Степанчук

У статті розглянуто питання генезису та еволюції палеолітичних індустрій на території Криму між 120—30 тис. років тому. Характеризуються середньопалеолітичні індустрії, пропонується нова інтерпретація часу та форм переходу до верхнього палеоліту в регіоні.

Дані, накопичені за останні роки, дозволяють багато в чому уточнити існуючі уявлення про перебіг подій найдавнішої історії Криму. Це стосується, зокрема, деталізації поглядів на генезу та розвиток палеотрадицій півострова між 120—30 тис. років тому. З'явилися нові дані, які свідчать про можливе існу-

© В. М. СТЕПАНЧУК, 1996